

Розділ І. Об'єкти, предмети та методологія юридичних наук

Глава 1.

Об'єкти і предмети юридичних наук.

Об'єкт, предмет і функції загальноюридичної теорії

- Поділ наукового знання на окремі галузі (причини, наслідки, недоліки)
- Визначення понять «об'єкт науки» і «предмет науки» та їхнє значення для поділу юридичного знання на окремі галузі
- Юридична наука в системі соціальних наук
- Система юридичних наук у системі соціальних наук
- Об'єкт і предмет теорії держави і права як науки та навчальної дисципліни
- Основні функції теорії держави і права
- Місце і значення теорії держави і права в системі юридичного знання
- Система теорії держави і права як науки та навчальної дисципліни

Поділ наукового знання на окремі галузі (причини, наслідки, недоліки)

Наука постає перед нами в кількох іпостасях у вигляді діяльності відповідних соціальних суб'єктів (окремих вчених, офіційних і неофіційних наукових співтовариств, шкіл, офіційно оформлених науково-дослідницьких центрів (наприклад, інститутів) тощо), матеріальних носіїв (зокрема книжок, текстів дисертацій тощо), сукупностей ідей (теорій, концепцій тощо) тощо.

У рамках цього розділу мова йде про науку насамперед як про сукупність гіпотез, теорій, ідей, наукових фактів тощо. Інші її аспекти, які також є важливими, у даному випадку відіграють для нас другорядне значення.

Наука сформувалася у процесі розвитку людини як суб'єкта, що пізнає навколишню дійсність, середовище навколо себе.

Формування науки, як окремої сфери життєдіяльності людини, було зумовлене нагромадженням величезного об'єму емпіричної та практичної інформації про оточуючий світ та пошуку шляхів розуміння що цей світ уявляє із себе, як він функціонує тощо. Для цього людина висувала певні судження-здогадки, гіпотези, теорії.

Поступово така діяльність людства приводе до виникнення науки – специфічної сфери діяльності людини, спрямованою на отримання об'єктивних знань про дійсності.

Зрозуміло, що у процесі розвитку науки, який супроводжується постійним нагромадженням емпіричного та теоретичного матеріалу, об'єктивно постає питання про внутрішню структурування всього масиву знань (як емпіричних, так і теоретичних), якими володіє людство на тому чи іншому етапі свого розвитку. Ця структурація зумовлює виокремлення відносно самостійних секторів знань – окремих галузей науки.

Слід зважати на те, що виокремлення окремих галузей науки є в певному сенсі формою класифікації інформації про буття людини. При цьому будь-яка класифікація має суб'єктивну природу, оскільки її проведення, як мінімум, передбачає вибір критерію класифікації, його обґрунтування і встановлення послідовності застосування, що в свою чергу це залежить насамперед (якщо не виключно) від уподобань конкретного суб'єкта пізнання. Тому можна, з достатнім ступенем істинності, стверджувати, що розподіл наукового знання

на окремі галузі – на окремі науки – це процес, який багато в чому зумовлений суб'єктивними факторами.

У процесі поділу знання на окремі галузі досить чітко проявляються філософські, ідеологічні, етичні, наукові настанови, погляди, підходи тощо суб'єктів пізнання, які здійснюють цей поділ, в тому числі тут проявляються особисті інтереси та емпіричний досвід цих суб'єктів.

Поділ наукового знання (в тому числі юридичного) на окремі галузі має певні недоліки, які у якийсь мірі стримують розвиток окремих її галузей та науки в цілому.

Тут проявляється, зокрема, недоліки т.з. редуccionізму, який намагається звести знання про ціле до сукупності знань про його окремо взяті складові частини. Сьогодні стало очевидно, що такий механістичний підхід до пізнання складних, якими є в тому числі держава і право, є помилковим.

Однак слід визнати, що на сучасному етапі розвитку науки та освіти (в тому числі юридичної) поділ науки на окремі відносно відокремлені складові частини (галузеві науки) є необхідним, оскільки це зумовлено певними об'єктивними та суб'єктивними факторами.

До об'єктивних чинників, які зумовлюють поділ єдиного наукового знання (у тому числі юридичного) на окремі галузі, насамперед слід віднести:

- багатогранність, нескінченність і неосяжність об'єкта наукового дослідження, яким виступає реальність буття людини загалом і державно-правова дійсність, зокрема;
- величезний обсяг емпіричного матеріалу, який людство накопичило за свою історію і який потребує теоретичного осмислення в межах науки (в тому числі юридичної);
- обмеженість пізнавального та інтелектуального ресурсу окремо взятого суб'єкта пізнання, яким в першу чергу, але не виключно, виступають науковці та їхні об'єднання;
- історичні аспекти формування внутрішньої структури знання (в тому числі юридичного) як форми соціальної дійсності;
- стереотипи суспільної свідомості щодо розуміння структури та змісту науки (в тому числі юридичної) в цілому, її окремих секторів (підгалузей, інститутів тощо); тощо.

В якості прикладів суб'єктивних чинників, що спричиняють поділ єдиного знання на окремі галузі, якщо спробувати їх знайти,

якщо їх навести у контексті юридичної науки, можна назвати, зокрема, позиції, що висказують з приводу наявності/або відсутності тієї чи іншої галузі права авторитетних науковців, особисті амбіції та меркантильні інтереси окремих із них, вплив «наукової моди» на процес виокремлення певних галузей (квазігалузей) юридичного знання тощо.

Згадані об'єктивні та суб'єктивні чинники ведуть не лише до поділу юридичного знання на окремі галузі, вони спричиняють до більш детальну їх структурування на більш дрібні складові – підгалузі, інститути, підінститути окремих юридичних наук.

Звісно, наявність поділу єдиного наукового поля на окремі галузі та дроблення останніх, як зазначалося вище, подекуди негативно впливає на розвиток науки та практичного застосування знання, виробленого останньою, проте видається, що на сучасному етапі розвитку суспільства і науки неможливо уникнути такого поділу знання, в тому числі юридичного, на окремі галузеві науки. Більш того, слід визнати, що тенденція на диференціацію наукового знання та поглиблена спеціалізація вчених, це – є реальність сьогодення.

Визначення понять «об'єкт науки» і «предмет науки» та їх значення для поділу юридичного знання на окремі галузі

Юридичні науки вивчають державу і право, а також інші суспільні явища, які безпосередньо і нерозривно є пов'язаними з ними. При цьому юридичну науку насамперед цікавить право та механізми його реалізації. Таким чином, різні юридичні науки вивчають те, що ще називають державно-правовою дійсністю. Однак державно-правову дійсність досліджують і неюридичні науки, зокрема, політологічні, соціологічні, економічні і т.д. науки.

Звідси постає питання про те, як відрізнити одну юридичну науку від іншої, юридичну галузь знання від неюридичної. Це питання є досить складною проблемою не тільки для юридичної, а для усієї науки в цілому.

Саме для розв'язання цієї проблеми – більш менш чіткого розмежування наук (в тому числі юридичних) між собою та обґрунтування їх відносно самостійного характеру – у науці використовують два поняття: «об'єкт науки» і «предмет науки». При цьому вважається, що

кожна наука має свій об'єкт і предмет дослідження, які тісно співвідносяться між собою, але не збігаються.

Під *об'єктом науки*, як правило, розуміють явища зовнішнього світу, на які поширюється пізнання і практична діяльність соціальних суб'єктів (людей, їхніх спільнот). Тут слід враховувати, що наші уявлення про зовнішній світ постійно змінюються, розширюються та уточнюються. Відповідно об'єкт науки не є статичним, він постійно змінюється по мірі розвитку уявлень людини про навколишній світ.

Предмет науки – це частина, бік, той чи інший конкретний аспект об'єкта, який безпосередньо досліджує окрема конкретна наука. Іншими словами, це коло суттєвих питань, які наука цілеспрямовано вивчає.

Якщо один і той же об'єкт, зазвичай, може бути спільним для низки наук, то предмет однієї науки практично завжди (але є виключення) не збігається з предметами інших. Будь-яка наука прагне мати тільки для неї характерний предмет, яким і визначає її самостійність, унікальність, а також її особливості та відмінність від решти наук, а також інших форм знань та способів пізнання (таких як пересічне пізнання, міфологія і т.п.)

Розглядаючи питання про предмет окремої науки, слід мати на увазі, що наука загалом та її галузі вивчають те, що самі визначають, в якості свого предмету. Для чого кожна наука намагається на більш переконливо обґрунтувати специфіку та відмінність свого предмету від предметів інших наук, за допомогою логічних та теоретичних аргументів.

Окремо зазначимо, що науково дослідити можна лише ті явища, які реально існують і піддаються емпіричному та теоретичному вивченню за допомогою наявних прийомів, способів, засобів і методів пізнання. А оскільки уявлення про навколишній світ постійно розширюється, розвивається методологія дослідження та творчі можливості людини, то це приведе до змін у тлумаченні предметів наук. Таким чином, можна стверджувати, що предмет кожної науки (юридичні науки не є в даному випадку винятком) є обумовленим історичним етапом її розвитку.

Це, окрім іншого, означає, що будь-яка наука може бути охарактеризована, з кількісного боку, накопиченим емпіричним матеріалом, а з якісного – ступенем теоретичного освоєння цього емпіричного матеріалу (теорій, гіпотез, концепцій тощо), а також рівнем розвитку своєї методології (включаючи рівень розробленості категоріаль-

но-понятійного апарату, пізнавальних процедур тощо). Тому, слід визнати, що рівень розвитку науки іманентно відповідає рівню інтелектуально-культурного розвитку тієї чи іншої спільноти (зокрема, цивілізації) на конкретному етапі її існування.

Таким чином, спираючись на сказане, можна стверджувати, що *об'єктом юридичних наук* є державно-правова дійсність, тобто держава і право, а також інші явища, що безпосередньо і нерозривно з ними пов'язані (зокрема, такі як правова культура, правосвідомість, юридична практика тощо), а *предметом конкретної юридичної науки* є те коло питань, що стосується того чи іншого аспекту державно-правової дійсності, яке цілеспрямовано та системно досліджуються цією наукою.

Юридична наука в системі соціальних наук

Суспільні відносини – це відносини, які складаються між соціальними суб'єктами в процесі їхньої життєдіяльності. Науки, що вивчають ці відносини зазвичай виокремлювати в самостійну групу наук, які називають або «*суспільними*», або «*соціальними*», або «*соціально-гуманітарними*» науками.

Об'єктом соціальних наук виступає суспільство та його окремі інститути. При цьому вважається, що об'єкт соціальних наук характеризуються деякими специфічними особливостями, а саме:

- (а) одним з елементів складу об'єкту соціальних наук завжди виступають дії людей або їх спільнот;
- (б) усі явища, які входять до об'єкта дослідження соціальних наук, є результатом взаємодії між людьми, їх спільнотами, а також між окремими індивідами та спільнотами;
- (в) закономірності, властиві якомусь окремому елементу соціальної реальності, можна розкрити і пізнати не самі по собі, а тільки у контексті дослідження суспільства загалом. При цьому ці закономірності є нічим іншим, як особливим проявом особливого стосовно загального, тобто вони є проявом і конкретизацією загальних закономірностей існування і функціонування суспільства.

Усі науки про суспільство загалом та його окремі інститути можна поділити на певні блоки, а саме:

- соціально-філософські науки;

- економічні науки;
- соціологічні науки;
- політичні науки;
- історичні науки;
- юридичні науки;
- соціально-психологічні науки.

Згадані групи наук тією чи іншою мірою досліджують державно-правові феномени, виходячи з цілей і завдань, які вони покликані вирішувати. Це зумовлено тим, що держава і право – це не просто соціальні явища, вони є одними з центральних системоутворюючих соціальних інститутів у структурі сучасного суспільства.

Юридичні науки також вивчають державу і право з чітко визначеними цілями і завданнями. При цьому ці цілі та завдання повинні мати практично завжди прикладний характер.

Цілі та завдання, що стоять перед юридичною наукою, і які вона намагається досягти (вирішити), умовно поділяють на дві групи:

- *теоретично-практичні*, тобто цілі та завдання, що спрямовані на формування системи правових приписів і механізму їх реалізації, які призначені для забезпечення процесу нормального функціонування суспільства, його інститутів (зокрема держави в цілому, її окремих частин), а також адаптації їх до сучасних зовнішніх та внутрішніх викликів;
- *практично-виховальні*, тобто цілі та завдання, що спрямовані на формування певних позитивних форм соціальної поведінки соціальних суб'єктів, що базуються на усвідомленні позитивної ролі права та держави для ефективного розвитку суспільства.

Таким чином, характерною особливістю юридичних наук як окремого блоку соціальних наук є те, що вони безпосередньо пов'язані з державно-правовою практикою і покликані забезпечити оптимізацію управління суспільством через державно-правові механізми. Інакше кажучи, юридичні науки – це фундамент цілеспрямованої, системної та науково обґрунтованої юридичної та державної практики.

Окремо зауважимо, що для інших соціальних наук згадані цілі та завдання, на відміну від юридичних, не є центральними та основними. Якщо такі цілі та завдання якесь неюридичні науки навіть і ставить перед собою (наприклад, педагогіка), то в такому випадку ці цілі та завдання, в кращому разі, є допоміжними та факультативними для них.

Водночас усі соціальні науки досить тісно пов'язані між собою. Це зумовлено, по-перше, повним або частковим збігом об'єкту їхнього дослідження, по-друге (як наслідок першого) однорідністю та тісним взаємозв'язком знання, що циркулює в окремих соціальних науках (їхніх блоках).

Таким чином, юридичне знання (а відповідно, і юридичну науку) слід розглядати, як невід'ємну складову соціального знання (науки). При цьому юридичне знання має свої специфічні особливості, тому його виокремлюють в окремий блок. Ці специфічні особливості проявляються у тих цілях, завданнях та функціях, які стоять перед юридичними науками, і які суттєво відрізняються їх від цілей, завдань та функцій інших соціальних наук.

Система юридичних наук у системі соціальних наук

Юридичні науки, які є складовою і невід'ємною частиною соціальних наук, утворюють у межах поділу єдиного наукового поля на окремі галузі, самостійний блок наук. При цьому різні юридичні науки перебувають у відповідних зв'язках одна з одною. Ці зв'язки формують певну систему взаємопов'язаного наукового знання, яку з точки структурної організації прийнято називати «системою юридичних наук».

У межах зазначеної системи, виходячи з особливостей предметів дослідження окремих юридичних наук, виокремлюють певні блоки (групи) юридичних наук, а саме:

- теоретико-історичні юридичні науки (теорія держави і права, соціологія права, філософія права, історія політичних і правових вчень, історія держави і права тощо);
- базові галузеві юридичні науки (конституційне право, цивільне право, кримінальне право тощо);
- спеціалізовані галузеві юридичні науки, в тому числі міжгалузеві юридичні науки (господарське право, екологічне право, фінансове право тощо);
- спеціальні або спеціально-юридичні науки (криміналістика, судова медицина тощо).

Теоретико – історичні юридичні науки вивчають державно-правову дійсність з метою встановлення найзагальніших закономірностей формування та функціонування держави і права (її окремих інституцій), що розглядаються в динаміці їхнього історичного розвитку. Ці